

תעודה

אסף ידידיה

בין ירושלים ל'מקווה-ישראל': ההתכתבות בין זאב יעבץ לבנו יהודה בסתיו 1892

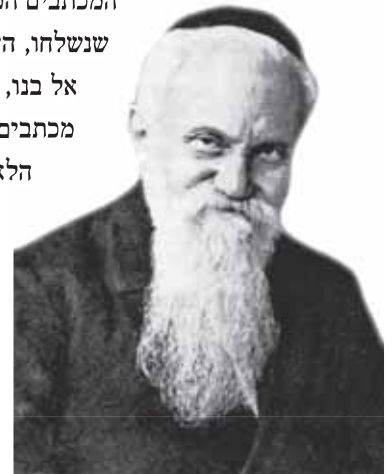
בין ירושלים ל'מקווה-ישראל': ההתכתבות בין זאב יעבץ לבנו יהודה בסתיו 1892

המכתבים שכתבו זה אל זה זאב יעבץ ובנו יהודה ליב בסתיו 1892 (חשוון-כסלו תרנ"ג) שמורים באוסף יעבץ בספרייה הציבורית של ניו-יורק. באוסף זה נמצאים כ-240 מכתבים של זאב יעבץ ובנו משפחתו, שנכתבו בשנים 1870-1924. רוב המכתבים בעברית, ומיעוטם ביידיש, צרפתית, גרמנית וארמית (את אלו שבארמית כתב זאב יעבץ למכריו בימי הפורים, כתוספת למשלוח המנות). עוד בימי אירוסיו לגולדה פינס, בשנת 1870, גמלה בלבו של יעבץ ההחלטה להעלות את קרנה של השפה העברית, וששפת ההתכתבות של בני המשפחה תהיה עברית. למשל במכתב אהבה אל גולדה מקיץ 1870 הוא הוכיח אותה על הזדקקותה ללשון הגרמנית בהתכתבות ביניהם:

ועתה אשובה נא גם אני להתעלס אתך בשלנת השקט אך שאי נא לי תמתי עם אוכיח דרכך על פניך על ערכך זרה בשמחתנו על שימך שפת אשכנז המליץ בינותנו. אמנם יודע אני להוקיר ערכה כי עשירה היא ודבריה נשמעים לאדם רב, אך התערוך בעשרה ובגדלה אל העבריה בענייה? אם תנץ בכל עדנת עלומיה כבת יהודה ביקהת זקנתה? אך מה זה אדבר! עוד לא זקנה, עוד לא יצא ממנה הדרה. כי מחדשת היא נעוריה לרגעים, וכל הנוגע בה כמוה יקדש. על כן לאהבתנו אמרה נפשי. אמנם גם בטהר רוח תטהר, ובתום דרך תתמם, אולם בשפת קדש תתקדש, כי בה חמדת ישראל, וכימי עם עולם היא תעמוד לעד, ובכך תהי לעדה לאהבתנו, כי יהיה עתה לעולם אם חפץ בנו אל שמחת גיל. לא כאלה חלק האשכנזיות, אף כי אדירה ורבתי במלין, ואף כי בימים האלה תניק גם אותנו משוד ערניה, כבניה אשר מחלצה יצאו, בכל זאת אך תמול אהבתה אותנו, ומי יודע אם לא עד ארגיעה היא, כי כל חול חולף, שאלי אחיך ויגידך (מנה"ז [מורה נבוכי הזמן] שער ו).¹

המכתבים המתוארכים שבאוסף הם מקוריים, ואילו שאר המכתבים הם העתקים של מכתבים שנשלחו, העתקים שעשו הכותבים. במסמך אחד מופיעים ההעתקים של מכתבי זאב יעבץ אל בנו, ובמסמך אחר – ההעתקים של מכתבי יהודה ליב יעבץ אל הוריו. בהשוואה בין מכתבים מתוארכים למכתבים מועתקים נמצאה התאמה מלאה. סידרתי את המכתבים הלא מתוארכים בסדרם הכרונולוגי לפי תוכן הדברים. המכתבים מובאים להלן כלשונם, בתוספת ניקוד חלקי להבהרת הכתוב.

זאב יעבץ (1847-1924) נולד בעיר קולנו שבצפון-מזרח פולין. אביו היה סוחר אמיד ונודע כמתנגד חריף לחסידות ואדוק במצוות הדת. בשנת 1865 עברה המשפחה לוורשה. האב דאג שבנו ילמד תנ"ך ולשון עברית ואף שחר לו מורים שילמדוהו שפות אירופיות: צרפתית, פולנית וגרמנית. מחוץ למסגרת לימודיו הסדירים הרבה הבן לקרוא ספרי גאוגרפיה והיסטוריה. בגיל שמונה-עשרה נשא אישה, ולאחר שזו נפטרה בצעירותה, נשא בשנת

לשער המאמר:
תלמידי בית הספר
'מקווה-ישראל',
ציור מתוך עיתון
'המליץ', יולי 1897;
ברקע, מכתבו של
יהודה ליב אל
הוריו, זאב וגולדה
יעבץ, המספר על
חיי התלמידים
בבית הספר
למטה: זאב יעבץ
(1847-1924)

מאמר זה נכתב תודות למלגת מחקר של הספרייה הציבורית של ניו-יורק בשנת 2010.

1 יעבץ אל גולדה פינס, ט' באלול תר"ל, הספרייה הציבורית של ניו-יורק, אוסף יעבץ, מס' 144. וראו עוד: א"ר מלאכי, 'מכתבי ר' זאב יעבץ לר"מ פינס', הנ"ל, מנגד תראה, ירושלים תשס"א, עמ' 330-331.

1871 את גולדה, אחותו של יחיאל מיכל פינס. לבני הזוג נולדו חמישה ילדים: שפרה, אסתר, יהודה, שרה רחל ויצחק דוד. בשנת 1882 החל יעבץ לפרסם בכתבי-עת עבריים מחקרים קצרים בתולדות ישראל. בשנת 1887 עלה לארץ-ישראל והתיישב ביהוד, הסמוכה לפתח-תקווה. לאחר שנתיים נתמנה לרב ומורה בזיכרון-יעקב, אך בתום שנה וחצי של מאבקי כוח עם פקידי הברון פוטר ממשרת ההוראה ועבר לירושלים, ושם התגורר שבע שנים.

בירושלים המשיך יעבץ בעבודתו הספרותית, שכללה כתיבת ספרות ילדים, עיבוד של אגדות חז"ל לעברית, חידושים בלשון העברית וכתיבת ספרי לימוד בהיסטוריה כללית ויהודית. באותה העת הוא החל לשקוד על מפעלו ההיסטוריוגרפי המקיף, 'תולדות ישראל'. בשנת 1897 עזב את ירושלים ואת ארץ-ישראל עקב קשיי פרנסה ועבר לוויילנה, והתגורר שם כשמונה שנים. לאחר מכן נדד בין גרמניה, בלגיה ואנגליה. הוא נפטר בלונדון בתחילת 1924.² פעילותו הספרותית והציבורית של יעבץ הייתה מגוונת ביותר והקיפה למעשה את רוב תחומי התרבות העיקריים, והוא הטביע את חותמו בכל תחומי עיסוקו. יעבץ הגיע להכרה שהתקופה היא תקופת מעבר מצורת חיים אחת בגולה לצורת חיים אחרת במולדת, תקופה שיש בה בעיות מורכבות לצד הזדמנויות נדירות. הוא שאף להתאים את האורתודוקסייה לעולם ההולך ומתחדש בארץ-ישראל, בין השאר על ידי מיזוגה עם הלאומיות היהודית המתעוררת. הוא עסק בהיסטוריה, לשון, ספרות ופדגוגיה וביקש ליישבן עם השקפת העולם האורתודוקסית. מתוך הבנה שהעם החוזר למולדתו זקוק

חידושי הלשון של זאב יעבץ, עמוד מתוך 'פרי הארץ: ספר לכל-נפש ולכל בית בישראל', שיצא בעריכתו של יעבץ (ורשה תרנ"ד)

לתרבות לאומית רחבה ועמוקה, ואינו יכול להסתפק עוד בד' אמות של הלכה, ניסה ליצור תמונת עבר מסורתית, ספרות חיובית ולא חתרנית ופרוגרמה חינוכית דתית חדשה, שיספקו את צרכיו הרוחניים של העם מבלי ליצור קרע עם העבר. הוא פעל לקדם את מפעלו גם במסגרת הפוליטית של סיעת 'המזרחי' בהסתדרות הציונית, שהוא היה ממייסדיה ועורך ביטאונה 'המזרח'.

בתחום חקר ההיסטוריה היהודית הציב יעבץ חלופה אורתודוקסית ל'מדע היהדות' ובעיקר לספריו של ההיסטוריון צבי גרץ, מתוך קבלת כללי המחקר המדעי על פי הבנתו ומגבלותיו המחקריות. יעבץ השתמש בכל המקורות הרלוונטיים לנושא מחקרו, רבניים ולא רבניים, יהודיים ולא יהודיים, אם כי בגלל היותו אוטודידקט, נחשף לחלק מהמקורות רק מכלי שני או שלישי. במקום של סתירה בין מקורות מסוגים שונים הוא העדיף את המקורות הרבניים, מפני שראה בהם מקורות אמינים

2 א"ש הערשברג, 'תולדות רבי זאב יעבץ ז"ל – למלאת עשר שנים ליום פטירתו', ז' יעבץ, תולדות ישראל, יד, תל-אביב תשכ"ג, עמ' 123-161; 'ר' רפאל (עורך), אנציקלופדיה של הציונות הדתית, ב, ירושלים תש"ך, עמ' 490-510; ר' מיכאל, הכתיבה ההיסטורית היהודית: מהרנסנס עד העת החדשה, ירושלים תשנ"ג, עמ' 424-465.

יותר, ונימק זאת בכך שהם השיחו לפי תומם, בניגוד לכרוניקנים הלא יהודים, שהיו בעלי אינטרסים סובייקטיביים בכתיבתם ההיסטורית. הוא שלל את החלת המתודה ההיסטוריוציסטית על תולדות ישראל, וכן שלל השפעה חיצונית על היהדות הן בתחום ההלכה והן בתחומי הפילוסופיה והאתיקה. נימת מחקריו הייתה פרו-רבנית – החל בחז"ל וכלה ברבני מזרח אירופה בעת החדשה – והוא התאמץ להגן על חכמי ישראל לדורותיהם מן הביקורות שמתחו עליהם חוקרים לא אורתודוקסים.³

החלופה שהציב יעבץ ל'מדע היהדות' הושפעה לא רק מהאידאולוגיה האורתודוקסית אלא גם ממשנתו הלאומית. הוא תפס את ההיסטוריה כאחד הקניינים הלאומיים, כדוגמת השפה, קניינים שמבטאים את האופי הלאומי הייחודי. לדעתו רק מי שקשור קשר אימננטי לעם היהודי ולתרבותו העתיקה יכול להשיג הבנה אמיתית של תולדות ישראל. עמדה זו נבעה מתפיסתו הפילוסופית בדבר עם ישראל כעם סגולה, שתהום פעורה בינו לבין שאר העמים, מבחינה לאומית ותרבותית, והוא הביא סיוע להשלכות המחקריות של תפיסה זו מתחום מחקר חדש שהחל להתבסס בזמנו: פסיכולוגיית העמים. למעשה יעבץ ראה ביהדות תרבות סגורה שמספקת את כל צרכיה הרוחניים, ובמחקריו ניסה ליצור לא רק היסטוריוגרפיה מקיפה, אלא גם היסטוריוסופיה יהודית מקורית, על פי השקפתו האורתודוקסית-הלאומית.⁴

הביקורת על חיבורו 'תולדות ישראל' תאמה בסופו של דבר את השתייכותו המפלגתית. חוגי המשכילים ברוסיה טענו לחוסר ביקורתיות כלפי המקורות המסורתיים ולאפולוגטיקה אורתודוקסית, ואילו החוגים האדוקים יותר בקרב האורתודוקסייה האשימוהו

בקרבה מסוכנת לאנשי 'מדע היהדות'. היחידים שקיבלוהו בכל לב היו אנשי בית המדרש לרבנים מיסודו של הרב עזריאל הילדסהיימר בברלין, וכן אנשי חוגי ה'מזרחי', שהפכו את ספרי יעבץ לאורים ותומים בכל הנוגע ללימוד תולדות ישראל.⁵

בשנותיו הראשונות בארץ-ישראל, 1887-1890, עבד יעבץ כמורה ביהוד ובזיכרון-יעקב. הוא לא הסתפק במנדט שניתן לו ללמד מקרא, תלמוד, לשון עברית ודברי הימים, ושקד על תכנית לימודים חדשה ומפורטת שתתאים למציאות החדשה של יהודים שומרי מצוות ועובדי אדמה בארץ-ישראל. את תכניתו פרש במאמרו 'על דבר החינוך לילדי האיכרים בארץ ישראל', שפרסם בשנת

שער ספרו של יעבץ 'תולדות ישראל' (מהדורה שלישית, ברלין תרפ"ה)

3 א' ידידיה, 'אלטרנטיבות אורתודוקסיות ל'מדע היהדות'', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בראיילן, תשס"ז, עמ' 205-207.
 4 שם, עמ' 166.
 5 דורת ספרי 'תולדות ישראל', יצאה לאור בארבע מהדורות: ירושלים, וילנה, ברלין ולונדון תרנ"ה-תרפ"ב; חיפה תרפ"ה-תרפ"ח; תל-אביב תרצ"ב-תרצ"ו; תל-אביב תשט"ו-תשכ"ג.

1888 בגרמנית, בעיתון 'ידישה פרסה' (*Jüdische Presse*), ובשנת 1891 בעברית, במאסף 'הארץ', שיצא בירושלים בעריכתו. התכנית גם נשלחה אל בא כוחו של הברון רוטשילד במושבות החדשות בארץ-ישראל, מיכאל ארלנגר. בתכנית זו היה חידוש רב, וניכרה בה הכנה מעמיקה של נפש הציבור הכפרי ושל הצרכים המרובים של מושבות העלייה הראשונה.⁶ יעבץ היה למעשה חלוץ בבניית תכנית חינוכית אורתודוקסית-לאומית לילדי 'היישוב החדש' בארץ-ישראל, ולא עמדה לנגד עיניו תכנית אחרת ברוח זו.

יעבץ טען כי אין להעתיק לארץ-ישראל את דגם החינוך היהודי בגלות, מפני שמטעמים ידועים הוא נותר 'בלתי אם בגבול הדעת והמוסר, לא בתחום המעשה והתועלת'.⁷ כלומר עקב מבנה התעסוקה היהודית באירופה, שלא כללה חקלאות וחרושת, היה החינוך היהודי עיוני בלבד ולא מקצועי. יעבץ ביקש להנהיג בארץ-ישראל, בימי התחייה הלאומית, גם חינוך מקצועי, בייחוד לעבודת האדמה, 'המתנה הטובה הנתונה לכל עם ולשון'. הוא אמנם קיבל את תאוריית ה'מילייה' של ההשכלה היהודית בדבר הבעייתיות המוסרית שבהתרכזות במסחר,⁸ אך סבר כי הפתרון המוצע, חזרה לעבודה יצרנית, בעיקר לחקלאות, נכון רק בארץ-ישראל: 'הצרעת הממארת הזאת, נגע הערכוביה, לא תוכל להרפא מעמנו, בלתי אם במקום אשר יפדה אלהים את ישראל מכל צרותיו, באדמת הקדש אשר נשבע ה' לאבותיו לתת לו'.⁹ החלק המקצועי בתכנית הלימודים של יעבץ צריך היה לכלול לימודי חקלאות, מלאכה וחינוך גופני. בסיפורו בעל הסממנים האוטוביוגרפיים 'חרבות לאתים', שיכח בן דמותו של יעבץ את הגבורה הגופנית: 'זמי יכחיש זאת כי הכוח והאומץ תפארת בחורים וכבוד גברים [...] והלא גם בימי נביאינו היה שם איש גיבור חיל שם כבוד לבעליו; ולעניין זה נחשבה בעיני עבודת הצבא כבית ספר לגברים, ללמוד בהם את בעליה כוח וגבורה'.¹⁰

גם בחלק העיוני של תכנית הלימודים הציע יעבץ חידושים, ושילב בה ערכים משכילים ולאומיים עם ערכים אורתודוקסיים. בראש החלק הזה עמד לימוד התורה: 'תורת אלהים ומעשה המצוות צריכים להיות עקר ותכלית באמון ילדי עמנו'.¹¹ עם זאת יעבץ סבר שאין ללמד בבית ספר לילדי איכרים משנה ותלמוד כדרך שמלמדים בתלמודי התורה: 'אין לנו לשכוח כי אומרים אנחנו לגדל פה איכרים תמימים, יראי אלהים ובעלי כח, לא לימודי ה' או פילוסופים מבקשי חשבונות רבים'.¹² הוא הציע ללמד מן המקרא את חמשת החומשים, הפרקים ההיסטוריים שבנביאים ובכתובים, תהלים, משלי ומבחר פרקים מנביאים אחרונים ומאיוב. מן המשנה והתלמוד הוא הציע ללמד את מסכת אבות, אגדות חז"ל ומעט הלכות משלושת הספרים הראשונים של 'משנה תורה' לרמב"ם. את לימוד המסגנות ההלכתיות בלבד ואת הוויתור על לימוד השקלא וטריא התלמודי המסורתי הצדיק יעבץ

6 מ' ברילב, 'ד' זאב יעבץ כמבשר החינוך הדתי לאומי בארץ ישראל', בשבילי התחייה, ב (תשמ"ז), עמ' 98.

7 ז' יעבץ, 'על דבר החינוך לילדי האיכרים בארץ ישראל', הארץ, ב (תרנ"א), עמ' 58.

8 מ' לוין, ערכי חברה וכלכלה באידיאולוגיה של תקופת ההשכלה, ירושלים תשל"ו.

9 יעבץ (לעיל, הערה 7).

10 ז' יעבץ, 'חרבות לאתים', ג' ירדני (עורכת), סל הענבים: סיפורים ארצישראלים בתקופת העלייה הראשונה, ירושלים תשכ"ז, עמ' 69.

11 יעבץ (לעיל, הערה 7), עמ' 61.

12 שם.

בזמן הרב הדרוש ללימוד זה ובכך ש'חיסרון זה ההוא מצריכהו תמיד אל שאלת חכם, וזקק אותו אל רב העדה, ונותן לו בו חבר טוב, מורה חכם ויועץ נאמן'.¹³ יעבץ נתן נימוק אורתודוקסי למסקנה המשותפת לו ולמשכילים אחרים, שיש להעדיף את לימוד ספר ההלכות של הרמב"ם על חשבון לימוד התלמוד – חזיון מוסד הרבנות והעצמת סמכותו, בעוד הנימוק המשכילי היה קשור לאופי השיטתי והרציונלי של חיבורו של הרמב"ם בהשוואה לתלמוד.

תחום עיוני נוסף שהציע יעבץ בתכנית הלימודים היה 'אהבת העם והארץ'. בתחום זה נכללו לשון עברית, תולדות ישראל והעמים וגאוגרפיה של ארץ-ישראל. המקצועות הללו אמורים היו לפי יעבץ להעצים את התודעה הלאומית של התלמידים, שהיא 'ראשית ישוב ישראל בארצו'.¹⁴ בקשר לכך הוא הציע לציין מחדש חגים שנחוגו בעבר לזכר מאורעות היסטוריים בעלי חשיבות לאומית, כמו 'חג השלום' בט"ו באב, ציון 'נצחון אחד שנצחו צבאות רבי עקיבא ובר כוכבא על לגיוני רומי' בל"ג בעומר, חנוכה 'לזכר המתנדבים החשמונאים מתייתו ויהודה גבורי האומה' וראש השנה לאילנות בט"ו בשבט. חמש-עשרה שנים מאוחר יותר כתב יעבץ כי תפקיד המחנך 'להכשיר מעט מעט לב התלמיד, לצקת עליו מרוחו ולשים את רוח האומה לרוח חיים באפו אשר תפעמהו כל ימי חייו'.¹⁵ נוסף על כך הציע יעבץ לחנך למידות הטובות, ובכללן 'כבוד העבודה' ו'שנאת הבזבוז (לוקסוס)', ולעמוד על המשמעת של התלמידים.

התכנית שהציע יעבץ לא יצאה אל הפועל עקב דחיקתו מתפקידי ההנהלה בבית הספר בזיכרון-יעקב לטובת מתיילדה קאופמן – בת המושבה שלמדה כשנתיים במוסד של הברון רוטשילד בפריז – עזיבתו לירושלים ופרישתו ממקצוע ההוראה.¹⁶ יעבץ כתב מנקודת מבטו על פועלו החינוכי בתקופה ששימש כמורה במושבה: 'הלימודים העבריים עלו למעלה ראש, והכיתה אשר הייתה תחת ידי החלה להיות כרוכה ולהוטה אחרי, עד כי נפחתי בהם רוח יראת אלקים ואהבת ישראל, ויקנו להם בקיאות במרבית ספרי המקרא, בדקדוק, בליקוטי תלמוד ובדברי הימים לבני ישראל'.¹⁷ ניכרת בדבריהם החשיבות שייחס לחינוך לאמונה וליראת שמים לצד הקניית ידע דתי ולאומי נרחב.

יעבץ היה נאה דורש ונאה מקיים. מתוך אמונתו בנחיצות החינוך החקלאי בארץ-ישראל, לצד החינוך התורני וההומני, הוא עודד את בנו יהודה ליב ללמוד בבית הספר החקלאי 'מקווה-ישראל'. יהודה ליב יעבץ נולד בשנת 1875 בוורשה, ובשנת 1887 עלה עם הוריו לארץ-ישראל. בתחילת שנות התשעים של המאה התשע-עשרה התגורר עם הוריו בירושלים. אחד מחבריו היה איתמר בן אב"י, וככל הנראה הוא למד עמו בבית הספר 'אליאנס יזראליטי'.¹⁸ בסתיו 1892, בהיותו בן שבע-עשרה, הוא החל ללמוד ב'מקווה-ישראל'. בשנת 1895 נסע ללמוד רפואה באוניברסיטת פריז, ולאחר תום לימודיו ובעקבות נישואיו התיישב באנטוורפן. זאב יעבץ בחר בדמותו של בנו יהודה לגיבור הסיפור 'חרבות

13 שם, עמ' 62.

14 שם, עמ' 60.

15 ד' יעבץ, 'החינוך והיישוב', המזרח, א (תרס"ג), עמ' 72.

16 בר-לב (לעיל, הערה 6), עמ' 104-105.

17 יעבץ (לעיל, הערה 2), עמ' 178.

18 א' בן-אב"י, עם שחר עצמאותנו, ירושלים תשכ"ב, עמ' 61, 67.

לאתים', שכתב בסתיו 1892. בתחילת הסיפור תיארו כ'נער בן שבע עשרה, יפה עיניים, רך וענוג, לבוש בגדי עשירים'.¹⁹ בהמשך תואר כיודע ספר השואף להשתלם בלימודי החקלאות מטעמים לאומיים:

'כי בתורת עבודת האדמה ותוצאותיה דבקה נפשי! [...] ולפי דעתי הנה הדעת הזאת מכשיר גדול ליישוב הארץ'.²⁰ על פי הסיפור היזמה ללמוד ב'מקווה-ישראל' הייתה של הבן, והוריו שמחו על בחירתו זו. במכתבו מיום ב' בכסלו תרנ"ג, המובא להלן, סיפר יעבץ לבנו כי בחר בדמותו כגיבור סיפורו החדש: 'ואתה בני, היא הנפש המצוירת בספור הוא שענינו תולדות החפץ בנער עברי פטריוט להיות חכם בתורת הנטעים למען ידע לטוב את ארצו ולהשביח את הצומח ואת החי אשר עליה'. כמה מהאפיוזודות בסיפור לקוחות מחליפת המכתבים המובאת להלן.

בית הספר 'מקווה-ישראל' נוסד בשנת 1870, על שטח של 2,600 דונם מדרום-מזרח ליפו. קרל נטר (1826-1882) הקים וניהל את בית הספר מטעם חברת 'כל ישראל חברים', ומטרתו הייתה לתת לנערים יהודים חינוך

חקלאי כדי לאפשר ליהודים בארץ-ישראל לעסוק בחקלאות. היה זה למעשה בית הספר היהודי הראשון ובית הספר הראשון בארץ-ישראל ללימודי חקלאות. לאחר כשנתיים למדו בבית הספר אחד-עשר תלמידים, רובם בני העדה הספרדית מיפו ומירושלים. במקום נחפרו בארות מים, נזרעו שדות, ניטעו מטעים וכרמים, וכן הוקמו יקב ורפת לעשרות פרות. נטר ניסה להביא ל'מקווה-ישראל' את הרב צבי הירש קלישר, על מנת שישמש רב המקום, אך למרות הסכמתו של קלישר לא יצא הדבר אל הפועל. עם זאת כל עוד היה נטר בבית הספר התנהלו בו חיי הדת כסדרם, אך מאז עזיבתו ההדרגתית, באמצע שנות השבעים, התמעטו לימודי הדת והתרופפה ההשגחה על שמירת המצוות במקום. בשנים הראשונות היו לימודי החקלאות ברמה נמוכה, שפת ההוראה הייתה צרפתית, והרוח השלטת במוסד לא הייתה יהודית לאומית – ונמתחה על כך ביקורת מצד אישים לאומיים כדוגמת יחיאל מיכל פינס. בשנות השמונים, בהנהלתו של שמואל הירש, השתנתה האווירה הכללית, ורמת הלימודים השתפרה. בשנת 1891 התמנה האגרונום יוסף נייגו למנהל בית הספר, והוא פיתח אותו במידה רבה. בשנת 1893 כבר למדו במוסד כמאה תלמידים, ורבים מהם היו בני מושבות העלייה הראשונה. לאחר גל

**בית הספר
'מקווה-ישראל'
(אוסף מטסון, ספריית
הקונגרס, וושינגטון)**

19 יעבץ, (לעיל, הערה 10), עמ' 56.

20 שם, עמ' 63-64.

חבר העובדים של
'מקווה-ישראל'
(1892); יוסף נייגו,
מנהל בית הספר,
במרכז שורת
היושבים התחתונה,
לצדו המורים,
הפועלים (יהודים
וערבים) ושני
השומרים הערבים

העלייה הגדול של שנת 1890-1891 גדל מספר בעלי המשקים ומפעיליהם בארץ-ישראל, אך לרובם לא הייתה הכשרה מקצועית בתחום החקלאות, ולפיכך היו מהם ששלחו את בניהם ל'מקווה-ישראל', כדי שיוכשרו שם להחזקת המשק. באותה העת התהדקו הקשרים בין בית הספר למושבות העלייה הראשונה, ומנהיגי היישוב הביעו שביעות רצון מהתרומה של המורים והבוגרים לפיתוח המושבות ומחדירתו של רעיון 'חיבת ציון' אל בין כותלי בית הספר. נייגו עצמו הרבה לתת לאנשי המושבות עצות מקצועיות, ובה בעת תרמה ההתיישבות החקלאית בארץ-ישראל לפיתוחו של בית הספר: בני המושבות התרפקו על דלתותיו, ועצם פריחתה של החקלאות בארץ-ישראל נתנה הצדקה לקיומו של בית הספר החקלאי. גם כמה מ'חובבי ציון' שהתגוררו בחו"ל שלחו את בניהם ללמוד בבית הספר כחיל חלוץ של המשפחה.²¹ יהודה ליב יעבץ ייצג קבוצה נוספת של תלמידים בבית הספר – בני הערים בארץ-ישראל שלא היה למשפחתם נחלה או ניסיון חקלאי.

המכתבים של יהודה ליב יעבץ ואביו שופכים אור על חיי התלמידים ב'מקווה-ישראל': סדר היום, השיעורים, התזונה, חיי הדת וחוויות התלמידים, על תכניות חקלאיות בנות התקופה לפיתוח האזור

21 י' שפירא, מאה שנה מקוה ישראל, תל-אביב תר"ל, עמ' 67-166.

וכן על דרכו החינוכית של זאב יעבץ, על הדרכותיו לבנו ועל טיב היחסים ביניהם. יעבץ כיוון את בנו מבחינה חינוכית על פי דמות הנער הארץ-ישראלי שעולה מתכנית הלימודים החדשנית שכתב כמה שנים קודם לכן. יפה ברלוביץ' עמדה על כך שזאב יעבץ, בדומה להוגים אחרים של תנועת 'חיבת ציון', שאף לעצב דמות יהודי ארץ-ישראלי השונה מדמות היהודי בארצות הגלות. לפי יעבץ על 'היהודי החדש' למוזג בתוכו את שלוש האחרויות היהודיות: עם, ארץ ותורה. דמות 'היהודי החדש' באה לידי ביטוי ביצירתו הספרותית מתקופת מגוריו בארץ-ישראל (1887-1897) בשלושה היבטים: חוסן גופני ונפשי, שלמות מוסרית ותודעה לאומית, זאת נוסף על התודעה הדתית שביקש לשמר. יעבץ טען כי הנער היהודי הארץ-ישראלי צריך להיות בעל תודעה לאומית עמוקה, לדעת את לשון עמו ואת תולדותיו ולהכיר את ארצו, לאחוז במקצוע יצרני, רצוי חקלאות, ובמידות טובות כאהבת המלאכה והסתפקות במועט, ולהיות בעל אומץ לב וחזק מבחינה גופנית, אך לא להשתמש בכוחו שלא לצורך. עם זאת עליו להיות ירא שמים ויודע ספר הבקי בתנ"ך, באגדות חז"ל ובהלכה, אך אין צורך שיהיה למדן בנוסח הליטאי.²²

דמות אידאלית זו באה לידי ביטוי בהדרכותיו של זאב יעבץ לבנו. במכתבים ניכרת הכוונתו לאהבת העמל: 'עבודתך תהי חביבה עליך, כי היא דרך החיים אשר התיצבת עליה', וכן להתרחקות מתפנוקים: 'כי הסיגוף שאתה מסתגף בילדותך יעשה את יהודה בני לגור אריה'. כמו כן הדריך האב את בנו להתנהג בנימוס, לכבד את מוריו וחבריו, ולשמור על חזקו הגופני. ניכרת במכתבים גם דאגתו של יעבץ ללימודים של בנו. הוא המליץ לו להרחיב את אופקו בלימוד עיוני של מדעי הטבע הקשורים למקצוע החקלאות, ועם זאת הזהיר אותו מפני שיטות מדעיות מטריאליסטיות: 'אם תוכל לקרא שם ליני שליידן וחבריו קרא אך השמר לך מקרוא ספרי הכופרים ח"ו'.²³ יעבץ אף הנחה את בנו באשר להתנהגותו הדתית: 'זהה בתפילין, בנט"י [בנטילת ידיים], בהוצאה מרשות לרשות בשבת', והביע שמחה על התמדתו בלימוד תורה: מקרא ומשנה. מעל הכול ביקש להחזיר לתודעת בנו כי זכה להיות מגואלי הארץ בדור התחייה: 'כי תהיה עבודתך מקודשת, היא קדושת ארץ ישראל, אשר אותך זָכָה ה' לעבוד אותה'. יעבץ הפנים את הביקורת המשכילית על הסתירה שבין הדת לחיים וסבר שהיהודי הארץ-ישראלי צריך לעבור טרנספורמציה נפשית ולהיות חדור שמחת חיים טבעית בדומה לבני שאר האומות.²⁴ על פי השקפתו ההתנהגות הדתית אינה צריכה לפגוע בשמחת החיים הטבעית, כפי שהדריך את בנו באחד ממכתביו: 'אך אתה בני דע כי מוסר משוש החיים לא נחשבו בעיני לשני הפכים, כי תלמיד אני לחכמי עמי האומרים, "אין השכינה שורה מתוך עצבות אלא מתוך שמחה של מצוה".²⁵

22 ראו על כך בהרחבה: י' ברלוביץ', 'מודל "היהודי החדש" בספרות העליה הראשונה', עלי שיח, 17-18 (תשמ"ג), עמ' 54-59; הנ"ל, 'המצוי ארץ להמציא עם, תל-אביב תשנ"ו, עמ' 18-26; א' הרשטיק, 'דמות היהודי החדש של זאב יעבץ לאור גישתו החינוכית והשקפתו ההיסטורית', עבודת מוסמך, טרו קולג', ירושלים, תשנ"ט.

23 ראו: הערה 39.

24 ז' יעבץ, 'לעתיד לבא', המזרח, א (תרס"ד), עמ' 329-331.

25 מנדלי מוכר ספרים הרבה לבקר את החברה היהודית על התנזרותה משמחת החיים הטבעית. למשל בסיפורו 'הנשרפים' (1896) כתב שבימות האביב, שבה מופיעה 'הבריאה היפה בזיוה וכליל תפארתה', היא אסורה ליהודים בהנאה בשל היותם שרויים באבלות ספירת העומר. ראו: ש"י אברמוביץ, 'הנשרפים', הנ"ל, מסעות בנימין השלישי ואחרים, בעריכת ב' מר, תל-אביב תשס"ז, עמ' 214.

לה
 ט ארמון מלך מקה יסיהל
 הורי היקר
 מה שלמפע הורי היקר ומה שלוק כל דני דומנו? לש
 לו חינו, כי לוי הדלתי איב שכך תשורה לא מכתי, אשר
 נלמתי זה מר איוחס. יגניו אהבו ננו למנו לאין תסור ציגה
 מלרי. מה ינדק לי להכניו בדרכי אשר יצויב כתדוק
 פה ציגוק הנה, אשר אין לי אה וכד.
 יצד יגני כיו חרביק אמק לעמוד שפי את הליכות מני נמת
 סצרו דית הספד: כפדה אפי לימא הקאש משכאוק יגנע
 אמטני ועמתי אה פענו ויבניו זימו הדרה אשר גלן
 וזמתיבן נלק לזית הכנית להמפלל. התפלה שזמה לי
 דסק כד איז. יהתן לדנו ימפלל וכל הקהל צויצוק כאלוק
 דיוק מהעדיק לאיגנוח חפילן. אחרי התפלה ולאלף הפעול
 הליכתי אית איכות הדבר. וזלה היש היעלוק הנעמטני
 למק ליכז ולפדמו צימק. טהד וקה לא יצניו אהיה
 אחרי זכות הדבר נלק לדית הספד ולגדוק יגנענו
 תורה שפי מר עגו. תורתו משמני איזו האו ילאצני
 תורת הנטידה והיחול לימאר: איזה קרהד רחמי למחוד קליטה
 ו איזה קרהד רחמי לנטידה יו. גס תורת גבול הדחיות
 ושיר הדרכי הנחולק לתקן היחול הודעות למקן. והחיות
 ושיר החכמות ילאב אמנו מורה אחר. אחרי חלית הייפ
 צוציפ יגנעו שדה דב זלוא הסא. ואחר איכות הדרכ
 נעה את השוצרוק אשר יתנו אלינו מורי. וגס

מכתבו של יהודה
 ליב אל הורי, זאב
 וגולדה יעב, המספר
 על חיי התלמידים
 בבית הספר
 'מקווה-ישראל',
 ט' בחשוון תרנ"ג
 (1892)
 (אוסף יעב, הספרייה
 הציבורית, ניו-יורק,
 צילום: אסף ידידיה)

מכתבי זאב ויהודה ליב יעבץ

ט' חשוון תרנ"ג

הורי היקרים!

מה שלומכם הורי היקרים ומה שלום כל בני ביתנו? צר לי מאד, כי לא קבלתי עוד מכם תשובה על מכתבי, אשר שלחתי ע"י מר מיוחס.²⁶ אנא מהרו נא לענני למען תסור דאגה מלבי. מה ינעם לי לקרוא דברים אשר ידיכם כתבום פה במקום הזה, אשר אין לו אח ורע.

ידע אני כי חרדים אתם לשמוע מפי את הליכות חיי ואת סדרי בית הספר: כשעה לפני צאת השמש משכימים אנחנו ממטלתינו ונרחץ את פנינו וידינו ב(י)מי הברכה אשר בגן. ואחרי כן נלך לבית הכנסת להתפלל. התפילה עשתה עלי קָשם רע מאד. רק החזן לבדו יתפלל וכל הקהל עומדים כאלמים. רבים מהנערים לא יניחו תפילין. אחרי התפילה יצלצל הפעמון הקורא לאכל את ארוחת הבקר. ואלה המה המאכלים הנתונים לנו. לחם וארז ולפעמים זיתים. טהע [תה] וקוה [וקפה] לא ידענו מה זה. אחרי ארוחת הבקר נלך לבית הספר ושומעים אנחנו תורה מפי מר ניגו.²⁷ תורתו תשמחני מאד. הוא ילמדנו תורת הנטיעה והארץ לאמר: איזה קרקע ראוי לנטיעה זו ואיזה קרקע ראוי לנטיעה זו. גם תורת גדול הבהמות ושאר הדברים הנחוצים לתקון הארץ הבהמות והאוויר. ושאר החכמות ילמד אותנו מורה אחר. אחרי חצות היום עובדים אנחנו בשדה עד בוא השמש. ואחרי ארוחת הערב נעשה את השיעורים אשר יתנו עלינו מורינו. וגם ערבית נלמד פה שעה אחת ליום.

יום השבת הוא יום מנוחה ושמחה לתלמידים. בערב שבת יתאספו כולם אל בית הספר וגם הפקיד ואשתו וכל המורים ושם יזמרו וירננו. כן תעבור עלינו השבוע. מקוה אני כי אחרי שבת פה שנתים או שלש שנים אשלים את חוק בית הספר אך אחר כן מה יהיה?...

מידי יום ביומו בבקר עובר אני על חמשה פרקים בתנך. חפצתי ללמוד גם גמרה עם נער אחד אך גמרות אין לנו פה. שלח לי אבי היקר בטובך את המשניות הקטן למען תמצא ידי לקבע לי שעה למשנה וגם מכתבי עתים הואילו נא להמציא לי ותברכך נפשי. והנני בנכם האוהבכם

יהודה יעבץ

י"ד מרחשון תרנ"ג פעה"ק [פה עיר הקודש]

בני יקירי!

זה לי המכתב הראשון אשר אני מִיחד כָּלוּ מראשו עד סופו לך לבדך. מידך לא בא לי עוד מכתב כי יהיה לי דבר להשיב לך ואינני יודע דבר באך והיותך במקוה ישראל בלתי מן הדברים המעטים אשר לקחה אזני מפי מר מיוחס: ובכן אין לי כי אם לשום נגד עיניך את הדברים אשר דברתי באונך:

26 יוסף מיוחס (1868-1942), יליד ירושלים. פעיל ציבור, סופר, מחנך ומורה לשפות. חתנו של פינס.

27 יוסף ניגו (1863-1946), יליד תורכיה, אגרונום ומנהל 'מקווה-ישראל' בשנים 1891-1902.

ידעתי בני כי בעל כשרון אתה, נקי דעת וטהר לב ועתה בני שמור את לבך מכל משמר, נצור את כבודך היה זריז בעבודתך, שמע לקול מוריך, וזכר את דברי אשר דברתי לך בשלחי אותך לשלום ירא אלהים בני, מצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם.²⁸ עבודתך תהי חביבה עליך, כי היא דרך החיים אשר התיצבת עליה והמשמעת תחשב בעיניך, לא כשעבוד, כי אם ככבוד גברים וכתפארת אדם וזכר נא כי אלפי שנים בטרם התמלטה מפּי המשורר הגרמני Arbeit adelt den Mann [העבודה משרה אצילות על האדם] אמרו חכמי ישראל: 'גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה';²⁹ ובכן יש לעבודתך ולמשלח ירך אשר בחרת להוסיף לך כבוד ולהזכירך כי בבית אביך גדלת ולכֵּן את כל ארחותיך ומעשיך על פי החנוך אשר נחלת בביתי וה' יהיה עמך:

יען כי מכתבי זה ראשון הוא לך על כן הערותי למוטר אונך. אך אתה בני דע כי מוסר [ו]משוש החיים לא נחשבו בעיני לשני הפכים, כי תלמיד אני לחכמי עמי האומרים, 'אין השכינה שורה מתוך עצבות אלא מתוך שמחה של מצוה';³⁰ ועתה בני שיש ושמח אך שמחתך תהיה שמחה של מצוה, שפיר[ו]שה ותרגומה האשכנזי הוא 'פראהעס פפליכטבעוואוסטזיין' [נכונות לעשות את החובה בשמחה] ובכן עשה את חובתך ושמח בילדותך, וזכור את אביך זה אוהבך ומברכך ברכת אב ומצפה למכתביך בכליון עינים.

תלמיד עובד
בבית הספר
'מקווה-ישראל'

[חשוון תרנ"ג]

שלום לכם הורי היקרים

מכתביכם מן י"ד י"ז מרחשון וגם הסערטיפיק [אישור] של הרופא באו לידי. ומאד נפלא בעיני, כי מר מיוחס לא מסר בידיכם את מכתבי אשר שלחתי בידו.

הנני ידעתי כי חרדים אתם לדעת את שלומי ומעמדי: הנני ברוך ה' שמח וטוב לב וגם המורים יפיקו רצון ממני וראשון אני בכיתתי. גם את עבודת האדמה עובד אני בשקידה רבה. וזה דבר המלאכה: יום יום אחרי הצהרים עד בוא השמש נעבד את עבדתנו בשדה ועקר העבודה לעת עתה: החרישה

28 משלי, ג, ד.

29 בבלי, ברכות לא ע"ב.

30 בבלי, נדרים מט ע"ב.

תלמידים בכיתה לימוד בבית הספר
(אוסף מטסון, ספריית הקונגרס, וושינגטון)

בקשתי אתכם לשלוח לי את המשניות. ואם יש בידכם לשלח לי מכתבי עתים וביחוד המליץ³¹ כי עתה שמחתי מאד. לעת עתה עוד לא הרגלתי להמאכלים אשר יאכלו פה אך מקוה אני כי אתרגל במ. מר ניגו הוא איש טוב מאד ורצוי לכל אדם. ביום החמשי שלחני ליפו לקחת את חפצי.

הפכר יפה פה מאד בכל מקום אשר נביט יראו לעינינו רק עצים רעננים נושאי פרי ארץ הקדם. אבי היקר מאד שמחתי במכתבך ומוסרך היה ללבי כנחל שמן. הנני מבטיחך, אבי היקר לשמור את כל דבריך ולכתבם על לוח לבי ולשמרם כל ימי. מה נעמו לי השעות אשר שמעתי מפיה את לקח הטוב ומשפטך השנון והנמרץ אשר חוית על תורתנו הקדושה ועל לאומיתנו. ובכן, אבי היקר, הנני מבקש אותך להרבות לשלח לי מכתבים כאלה המלאים מוסר השכל ואהבה עזה ולהטת לתורתנו. וגם לך, אמי היקרה, אכיר תודה רבה על דאגת האם אשר דאגת לי. דבריך היקרים מלא[ן]ני שמחה בראותי כי יש לי אם דואגת מרחוק. אנא אמי אל נא תעצרי במכתבים ודבריך היקרים יהיו כחותם על

ועקירת עשבים רעים. ויש לי ולעוד שני נערים מבני רוסיא גן של פרחים ובעתות המנוחה נעבדהו. לו ראיתם אותי הורי היקרים בצאתי לבוש בגדי העבודה וחבוש במגבעת תבן גדולה ואת על שכמי כי אז אמרתם כי אכר ממש הנני. לחג הפסח מקוה אנכי לבא בין סוד בעלי המלאכה. וזה דבר בעלי המלאכה. כל נער הבא למקוה ישראל יש לו ללמוד שלש שנים את לשון הצרפתית וכל החכמות הראויות לעבודת האדמה ואחרי כן יבא בסוד בעלי המלאכות, ולא יחשב עוד לתלמיד כי אם לפעל משכיל הבקי בכל דרכי עבודת האדמה ונותנים לו שכר עבודתו.

חיים אנחנו פה כאנשי צבא. המשמעת לנו לעקר. כשתי שעות לפני צאת השמש יצלצל הפעמון לעוררנו וברגעים אחדים עומדים אנחנו על רגלינו מלבושים.

קניתי לי חברים מבני רוסיא ומדי יום ביומו בבקר נקרא חמשה פרקים תנ"ך. במכתבי אשר שלחתי לכם י"ז מרחשון

31 'המליץ' (1860-1904), השבועון העברי הראשון ברוסיה הצארית, היה בעל סדר יום משכילי, אך החל משנות השמונים של המאה התשע-עשרה תמך ברעיונות הלאומיים של 'חיבת ציון'.

לבי תמיד. את מלותיך אשמור ולא אשכחם לעולם. ברוכים אתם, הורי היקרים, וברוכים יהיו כל בני ביתנו והעירו נא אותם, להשיב לי על מכתבי אשר שלחתי להם ביחוד.

והנני בנכם אוהבכם ומכבדכם

יהודה יעבץ

[חשוון תרנ"ג]

[...] ³²קנה לו חיי עולם הבא בשעה אחת, ³³כי הביא לי היום ביום אחד עשר לצאתך מזה שני מכתבים ותנח רוחי.

שונים הם הרשמים אשר עשו מכתביך בי. שמחתי מאד בני יקירי, כי עבודתך ערבה עליך וכי הארון מר ניגו איש טוב הוא, ואם טוב הוא בעיניך, אין ספק כי נתן ה' גם אותך, בני, לחן בעיניו, כי כַּמִּים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם. ³⁴ועתה בני אל יהי הדבר הזה קל בעיניך. ולעולם אל יהי מקרא זה זו מפיק ומלבבך זְמַצָּא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם. ³⁵ועתה השמר לך אל תמר במוריך וכבד את הפקיד בכל לבבך באמת, כי מי יודע, אולי הוא המלאך אשר שלח ה' לפניך להורותך את הדרך אשר תלך בה בעולם הזה.

העבודה תהיה מקודשת בעיניך שתי קדושות, קדושת דרך ארץ, קדושת מצוה שצוינו ה' אלהינו וּבַחֲרַת בַּחֲיִים, ³⁶ורבותינו אשר מפיהם אנו חיים הורונו: 'והודעת להם: זו בית חיייהם' (ב"מ [בבא מציעא], ל): 'ללמוד אומנות להתפרנס' (רשי שם), כי זה החוט המבדיל בין היהדות ובין הדתות האחרות. האחרות אומרות כי 'גייסטלך [רוחניות], וועלטלך [ארציות]' שני עולמות נבדלים הם. ותורתנו הקדושה אומרת אם אין תורה אין דרך ארץ ואם אין דרך ארץ אין תורה. ³⁷והקדושה השנית אשר אני רוצה, כי תהיה עבודתך מקודשת, היא קדושת ארץ ישראל, אשר אותך זכה ה' לעבוד אותה. וקדושת האומה המתחזקת בהיות בניה, אנשי חיל מְגַדְלִים בסדר ובמשמעת, מתפרנסים בכח ידיהם וזקוקים בכל זאת [...] אותה. וכבר היו גדולי חכמי ישראל [...] הביעו את חבתם הגדולה לה. וכאשר תגדל חבתך כן [...] טרחך בעיניך ונהפכה לך העבודה לשעִשְׁעִים ולמקור חכמה.

אף אם יכבד עליך מעט סדר החיים החדשים שלא הִרְגַּלְת בּו, אל תחדל לשמוח בגורלך, כי כמה וכמה נערים בני אצילי ישראל בארצות פזוריהם נתנו את כל מחמדיהם לא היו יכולים לתת לאדמת קדשם חילם הנתון כיום לזרים, לשונאי עמם ולרודפיהם. וכמה פעמים מצטער אני על נפשי, כי בתפנוקים אשר פְּנוֹנוֹי הורי מנעורי הכשילו את כחי ואינני יכול לעמוד בשום נסיון. ואתה לא כן חלק ה' לך, כי הסיגוף שאתה מסתגף בילדותך יעשה את יהודה בני לגור אריה עד כי יֵאָמֵר לו יהודה

32 השורה הראשונה של המכתב קרועה. וכן בהמשך המכתב, במקום שיש שלוש נקודות בסוגריים מרובעים.

33 על פי בבלי, עבודה זרה י ע"ב.

34 משלי כז, יט.

35 משלי ג, ד.

36 דברים ל, טו.

37 משנה, אבות ג, יז.

אתה יודך אביך³⁸ והיית איתן בכל דרכיך, וקול עלה נדף לא יחיריך ותפנוקים רכים לא ישימו עבותים קשים על ידיך.

אך בכל זאת בני לפל יש מדה וגבול. את בריאותך היקרה להוריך כנפשם נצור מכל משמר, כי קדש הוא לנפשות אשר אתה חַיב בכבודן ככבוד המקום, לאביך ולאמך, ואל תחסר נפשך מטובה, כי רבה מאד הדרך בין התפנוקים ובין הסגופים וכל מחסורך באמת לא יכבדו עלי לעולם. אמך תכתוב לך דבר זה לפרטיו.

עבוד בני עבודתך, שמח וצהל ויטב לך. ודע לך בני כי חבר אחרת (מלבד תורה וד"א [ודרך ארץ]) אין לך כיום, כי אם לעבוד בישרת לב ולשמוח בעבודתך, ולאהבה אותה בכל לב ולהטיב דרכך. ולדאגת מחר אל תשים לב.

אם תוכל לקַא שם ליני שלידין וחבריו קרא אך השמר לך מקרוא ספרי הכופרים ח"ו [חס ושלום].³⁹ מאד שמחתי בכתבך לי, כי למראה אחרים התעוררה יהדותך בקרבך פי כמה וכמה. לך בכחך זה בני ודע, כי אין תפארת המעלה חן על האדם כיראת ה' תמימה. ואין מום עוכר את רוח האדם ומשבית את טהרו כהפך מדה זו. דברים שאתה רואה בני אדם מזלזלים בהם יהיו בעיניך כעומדים ברום עולם. הזהר בתפילין, בנט"י [בנטילת ידיים], בהוצאה מרשות לרשות בשבת⁴⁰ וכו' וכו'. את רעיך אשר דבקת בם אם ראויים הם לכך ברך בשמי. וזכור את תורת בן סירא רבים יהיו אוהביך, גלה סודך לאחד מאלף.⁴¹ אם מצאת לך חבר דבק בו, אך אלה אשר לא כדעותיך דעותיהם, אל תחפוץ להתוכח ולהעבירם על דעתם פן יעבירוך על דעתך, כי אם יהיה תם ולך לבטח דרכך, וה' יהי עמך!

את המשניות ואת ספרי אשר אקוה, כי יבאו אי"ה [אם ירצה ה'] בקרוב אשלח לך. שבות שבתך בשלום והיה בריא שלו ושמה כברכת אביך

[חשוון תרנ"ג]

שלום לכם הורי היקרים

גדולה מאד שמחתי בקראי את מכתביכם. מה נעמו לי דבריכם המלאים אהבת אבות לבנים. אנא אבותי, הנני מבקש אתכם להרבות לכתוב לי מכתבים כאלה.

שמח הנני ב"ה [ברוך ה'] בחלקי וגם גדלה תשוקתי לעבודת ולתורת האדמה. מרבה אני לקרוא על הנטיעה והצמחים, גדול בהמות ועופות. יש לנו פה בית עקד ספרים גדול מאד ובו הרבה ספרים מועילים. מקוה אני למצוא פה גם את ספרי שלידין וליני.

38 על פי בראשית מט, ח.

39 קרל לינה (1778-1804), בוטנאי וזואולוג שוודי, אבי השיטה המודרנית למיון מדעי של צמחים ובעלי חיים. מתיאס שליידין (1804-1881), בוטנאי גרמני, מפתח תאוריית התא. בסיפור 'הרבות לאתים' מעודד האב את בנו לבחור לו במדעי הטבע 'את ספרי חסידי חכמי העמים, ספרי ליני, ליביג, שלידין והומבולד' ולהתרחק מספרי הסופרים אנשי תורת החומר, 'כי המעט מהם אשר ישחיתו את האדם מנפש עד בשר ויפרעו את כל מוסרו, הנה גם שיטותיהם רעועות ואין רגילים להן. וגדולי חכמי הטבע באמת כמעט כולם ראו מראות אלהים מתוך מעשיו, ולא שכחו את היוצר מפני הצורה ואת הנוטע מפני הנטיעה' (יעבץ ולעיל, הערה 10, עמ' 77).

40 הוצאה מרשות לרשות, המלאכה האחרונה ברשימת ל"ט אבות מלאכה האסורות בשבת.

41 משפט זה של בן סירא מצוטט בתלמוד הבבלי, סנהדרין ק ע"א.

מיון תפוזים
בבית הספר
'מקווה ישראל'

ברוך ה' שלום אני בגופי וגם העבודה הוסיפה לי כח. עובר אני כשש שעות ליום וגם את גן הפרחים אשר לנו נעבדהו ונשמרהו. הככר יפה מאד. פה נשקפו לנו הרי אפרים ובמקומות שונות נראה את הים הגדול ואת המושבות יהוד וראשון לציון. גם כפר בית דגון⁴² ויעזור⁴³ יראו פה. רואה אני תמיד את המסלול הולך ושוב מירושלים. ומי יתן ואוכל לראותכם אך פעם אחת. לחג הפסח ולכו רבים מפה ירושלימה ובתוכם אהיה אי"ה גם אני.

אמי יקרתי במכתבך שאלתני, אם אפשר למצוא פה עבורך מקום ללון לילה אחד. הדבר הזה אי אפשר כי פה אין אכרים רק שכירים אחדים. אך זאת היא עצתי באי נא ליפו אצל דודי⁴⁴ ליום השבת, ואין ספק כי הפקיד יתנני ללכת שם לבקרך.

לא אוכל לתאר לך, אבי היקר, את שמחתי בקראי את מכתביך בזכרוני יעברו לפני הימים בהיותי בירושלים ודברתי אתך נפשי תשתוקק מאד להשתעשע עמך ולדבר אליך במכתבי. מר ניגו ישא מדברותיו לפעמים על ארצנו הקדושה ועל פרותיה ועל תקונה. לא אוכל להביע לכם את רגשותי בשמעי את האמצעים אשר על ידיהם תוכל ארצנו הקדושה לקחת פנים חדשים. האור והמים הם הדברים היותר נחוצים אל הנטע. האחד יש לנו הלא הוא השמש אשר יאיר לארצנו מאד מאד יותר מבכל ארצות אירופא. האור הוא הדבר המחיה את הנטע ויוסיף לו מן תמצית הנקרא 'פאראאנשין'. ועל

42 הכפר הערבי בית דג'אן, כיום היישוב בית-דגן, הנמצא מצפון לראשון-לציון.

43 הכפר הערבי יאזור, כיום העיירה אזור הנמצאת מצפון-מזרח לחולון.

44 הכוונה ליחיאל מיכל פינס, אחיה של אמו, שגר באותה העת ביפו.

כן בארצות אפריקא אשר שפעת האור והמים עצמו שם מאד תצלח הנטיעה במקום ההוא עד למאד. אך הדבר השני יחסר לנו הלא הוא המים. הבאמת יחסר לנו מים? באו נא וראו את נחל אגה⁴⁵ אשר בפתח תקוה וראיתם שם שפעת המים. אמנם יש לנו מים רבים אך רק במקום אחד. לו היה כדבר הזה בארצות המתוקנות כי אז משכו משם תעלות והשקו את כל סביבותיה ונהפך מדבר שממה לגן עדן. מר ניגא ספר לנו כי מתיסדת חברה גדולה (ודאי לא מבני ישראל) ותכליתה היא להוציא משם מים להשקות את כל הארץ אשר סביבות האגה. רבים הם החפצים לנטוע להם פרדסים. בעלי הפרדסים אשר ביפו עשו עושר רב. כחמש מליון פרנק תוציא יפו תפוחי זהב שנה בשנה ואניות מיוחדות תבאנה מליווערפאל [ליוורפול] לקחתם. ואם נשאל מדוע יתנו יתרון לתפוחי זהב יפו על תפוחי זהב ספרד, אטליא, יון ושאר ארצות הקדם? על זאת נשיב: על תפוחי זהב ארצנו יש כליפה [קליפה] עבה אשר תגן עליהם, כי לא ירקבו בדרכם הרחוקה על פני הים. אבל תפוחי זהב ארצות אחרות קליפתם דקה, ולא תוכל לעמוד ימים רבים. על כן צלחה יפו ותעשר ותקן לה שם בכל מרחבי תבל ונקוה אם יביאו את מי האגה להשקות את הארץ תהיה יפו וסביבותיה למקור ע'ש גדול מאד. האספמים [הספרדים] האיטלקים והרבה מעמי הקדם חפצים לשנות את מין תפוחי זהב שלהם אך כנראה הדבר הזה לא יעלה בידם.

גם שאלנו על דבר האתרוגים על זה ענה אותנו מר ניגו, כי ארץ ישראל מיוחדת לנטעים אלה. לא צלחו האתרוגים אשר נטעו לפני עשרים שנה במקוה ישראל, כי נטעו על קרקע קשה והיה להם לנטוע על קרקע רך.⁴⁶

הנה בשנה הזאת הרבו לנטוע פה עצי טוט [תות] ו[א]קליפטוס ובשנה העברה הוציאו מפה לאנגל[יה] תפוחי זהב במחיר עשרת אלפים פרנק. צר לי מאד, כי אחינו בני ישראל לא ישימו לב אל העשר הגדול אשר ארצנו הקדושה תקריב להם בידיה. הנני מברך אתכם ואת אחי ואחותי והנני בנכם אוהבכם

יהודה יעבץ

ב כסלו תרנ"ג בעה"ק

בני!

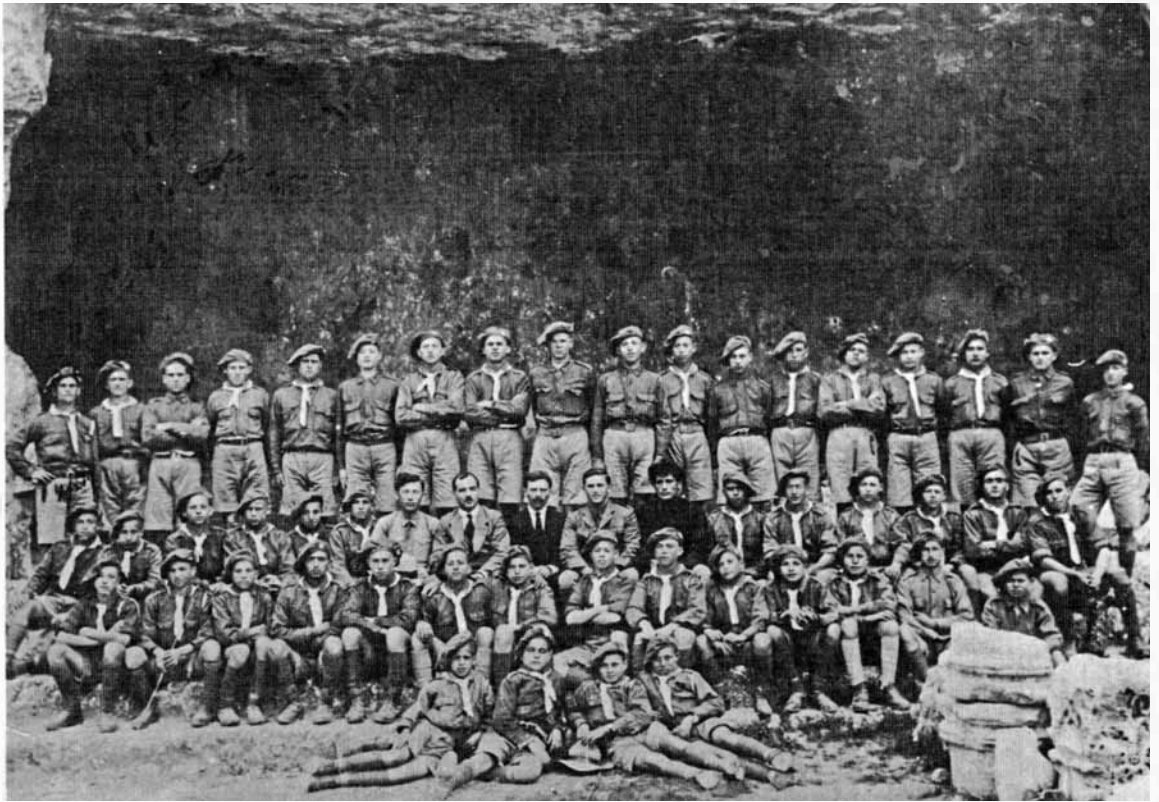
לא יום ב' כסלו כי אם אור ליום ב' הוא וכל רבות ביתי עלו על מטותיהם לבד אחותך הבכירה⁴⁷ העסוקה עוד במעשה מחט על שולחני. דע בני כי כולנו זכרונך לטובה ולברכה ביום ו עשק [ערב שבת קודש] העבר ליום הולדתך יהי נא תמיד היום ההוא יום טוב גם לך גם לנו. אך תחת מתק שפתים שלחנו לך ממתקי מאפה ומרקחת ביד ידידנו הרב מר בן טובים⁴⁸ נ"י [נרו יאיר] גם בגדים

45 הכוונה לנחל הירקון. הכותב ניסה לעברת את השם הערבי של הנחל, אלעוג'ה.

46 תוכנן של שלוש הפסקאות הללו מופיע בסיפור 'חרבות לאתים'. ראו: יעבץ (לעיל, הערה 10), עמ' 96-97.

47 שפרה יעבץ (לימים עטקין).

48 יצחק אייזיק בן טובים (1852-1926), יליד ליטא, היה מנהל תלמוד תורה 'שערי תורה' ביפו ושותפו של פינס בוועד הפועל של 'חובבי ציון' ביפו ומראשוני פעילי 'המזרחי' בארץ-ישראל.

צמר לחמם את בשרך גם משניות להאיר את רוחך שלחנו לך שם. אך את כתבי העתים נשלח לך לפי הנראה ביד מר יצחק כלב⁴⁹ ובבא ספרי פרי הארץ⁵⁰ וכו' כאשר עד היום לא באו עוד, אשלח גם אותם לך.

המכתב שבא לידינו ביום ו' עש"ק הוא יום הולדתך נתן שמחה בלב כולנו כי ראינו כי הסכנת עם סדר החיים החדש. ועתה בני הלא נער משכיל אתה ויודע כי האיש אשר יכול לקבל את הקשה יוכל לקבל אחרי כן אי"ה גם את הנוח ואת הנעים צרותיו מתמעטות וכוחו מתרבה, ואיננו חרד לקול עלה נדף.

כתב נא לי בני אם יטעם לך המאכל הגס ואם בריא אתה ושמח וטוב לב ואם גם שלם אתה בגופך, כאשר שלם אתה כיום ברוחך השמחה לתוספת המדע בתורת הנטיעה שאתה מוסיף יום יום, מדברי מר ניגו בתורת הנטיעה. חזק בני ואהב את החכמה והיו חכמה ומוסר תפארת לרוחך וכח תפארת בחורותיך והיית רוח חזקה בגוף חזק כדברי הפתגם הרומי Mens sana in corpore sano [נפש בריאה בגוף בריא] ואור תורה יהיה נר אלהים המופיע על שניהם.

תלמידי בית הספר ומוריו בפתח המערה שבה התגורר לפי המסורת המקומית קרל נטר בחודשים הראשונים לשהייתו ב'מקווה' ישראל' (1901)

49 יצחק כלב, יליד בולגריה, חתנו של פינס.
50 ז' יעבץ, פרי הארץ: ספר לכל נפש ולכל בית ישראל, ורשה תרנ"ב.

הרבה נא לכתוב לי מחדושי החכמה המתחדשים לך, כי בשמחתך זאת תשמחני. ועוד גדולה מזו היא שמחתי, כי קובע אתה עתים לתורתנו הקדושה למקרא ולמשנה. הודיעני נא בני מה אתה לומד בשני יסודי התורה האלה, וכי יקשה לך דבר כתוב אלי והשיבותי לך.

עבוד עבודתך, אך בכל זאת בני היה זהיר והשמר לך מן הסוסים בנהגך אותם, ובחר לך את אלה, אשר ידעת, כי לא ירעו ולא ישחיתו. גם השמר מפני הנחשים המצוים שם ונגע לא יקרב אליך וה' ישמרך מכל רע. ואם לא למענך אתה עושה זאת למען הוריק החרדים על שלומך היקר בעיניהם.

הנני שולח כיום לדורך מר פישל ספור בשם 'חרבות לאתים'⁵¹ מעין שוט בארץ⁵² להדפיסו ואתה בני, היא הנפש המצוירת בספור ההוא שענינו תולדות החפץ בנער עברי פטריוט להיות חכם בתורת הנטעים למען ידע לטוב את ארצו ולהשביח את הצומח ואת החי אשר עליה. ראה נא בני מזכרת הגונה מאוד הקדשתי לך אף אתה השתדל להיות ראוי לה. ושמח את נפש אביך המקוה לה' כי יראני בטובתך

זאב יעבץ

[כסלו תרנ"ג]

הורי היקרים!

מכתביכם היקרים באו לידי ומאד שמחתי עליהם והנני להודות לכם על אשר עלה זכרוני לפניכם ביום הולדתי. היום הזה היו מחשבותי רק לכם ובני ביתנו.

את התבה הקטנה קבלתי ושמחתי למצוא בו דברים, אשר יחזיקו את גופי ואת רוחי. הנני אוכל את כל הדברים האלה בתאבון כי פה יקרים דברים כאלה ולפעמים לא ימצאו כלל. אף כי המאכלים אשר אנחנו אוכלים פה לא יטעמו [לח]כי, שלום אני ב"ה בגופי. עבודתנו עבודת החרישה חדלה כבר ועל כן אל תדאגו לי ואף כי הנחשים עצמו פה עוד לא קרה ב"ה פה אסון.

אמי יקרתי!

במכתבך בקשתני, כי אכתוב מדי יום ביומו את זכרונותי על ספר. גם בדעתי היה לעשות הדבר הזה מיום באי הנה. אך דבר אחד יעמוד לשטן לי הלא הוא הנגף, אשר יקמצו פה עד מאד וגם לקנות לא תמצא ידי ובכך, הורי היקרים הואילו נא לשלוח לי ניר למען אכתוב את זכרונותי ולא אקמץ במכתבי אליכם. ואכיר לכם תודה רבה.

את המכתבים לא אוכל לשלוח ע"י מר האמבורגער⁵³, כי המנהל יקחם והוא ישלחם.

51 ז' יעבץ, חרבות לאתים, ורשה תרנ"ג. וראו לעיל, הערה 10.

52 ז' יעבץ, 'שוט בארץ', הארץ, ב (תרנ"א), עמ' 1-36.

53 מאיר המבורגר (1836-1921), יליד סלובקיה, היה מוהל ראשי ביפו, בנקאי וסוכן דואר.

מאד חפצתי ללכת ליפו ולשבת יום אחד בסוד משפחה, אך המנהל לא יתן לי רשות. רק לפעמים ביום השבת אחרי חצות היום יתן לנו ללכת שמה לשעות אחדות. נכמרו רחמי על חברי יצחק איסערסקי ומאד חפצתי, כי ימצא לו פה מפלט אך לא ידעתי אם יתרגל פה אל החיים החדשים אשר כבדו[ן] מאד על כל נער מפונק. רק אני לבדי אוכל להתהלל כי אשא את דרכי החיים האלה באמץ וגבורה וזאת היא תהילתי. אבי היקר באמת מזכרת הגונה הקדשת לי⁵⁴ וטובים לי דבריך אלה מאלפי זהב וכסף והנני מקוה ומשתדל להיות ראוי לזה. עושה אני ב"ה חיל בתורת הנטיעה ושוקד אני מאד על החכמה הזאת. לומד אני תנ"ך וגם משניות קורא אני פרק ליום. החילותי מסכת זרעים ואם יכבד עלי דבר ואשאלך במכתב.

שלום לכם, אבותי היקרים, ברכו את בני ביתנו

הנני בנכם אוהבכם יהודה יעבץ

54 הסיפור 'חברות לאתים', שהוזכר במכתב הקודם של זאב יעבץ.